

**ВОЛЯ І СВОБОДА ВОЛІ ЯК ВІДПРАВНІ КАТЕГОРІЇ У ВИЗНАЧЕННІ ПРАВОВИХ
МОЖЛИВОСТЕЙ СТОРІН ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ****WILL AND FREEDOM OF WILL AS REFERENCE CATEGORIES IN DETERMINING
THE LEGAL POSSIBILITIES OF THE PARTIES TO AN EMPLOYMENT CONTRACT**

Фатєєв Я.В., аспірант кафедра цивільно-правових дисциплін і трудового права імені проф. О.І. Процевського
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Метою даної статті є характеристика волі і свободи волі як відправних категорій у визначенні правових можливостей сторін трудового договору. Акцентовано увагу на тому, що, будучи регулятором суспільних відносин, право містить в собі вольовий елемент, який, як раз і обумовлює імперативну силу норми права як взірця поведінки. Автор зауважує, що, враховуючи розширення договірної сфери регулювання трудових відносин та обмеження централізованого регулювання, дослідження питань волі і свободи волі сторін трудового договору є актуальними для сучасної науки трудового права. Автор констатує, що в сучасних умовах розвитку держави і права існує їх поєднання, де право, яке генерується народом або його представниками, фактично виступає інструментом держави по впорядкуванню суспільних відносин. Зауважується, що, оскільки право ґрунтується на аксіології і має вольове начало, то очевидно, ціннісний аспект має бути компонентом при характеристиці волі

У статті розглядаються існуючі точки зору на визначення волі та свободи волі в науці та робиться висновок, що волю сторін трудового договору слід характеризувати як силу, що генерує думку суб'єкта трудового договору, формує його зацікавленість та прагнення, спрямоване на досягнення певного результату; а свободу волі сторін трудового договору слід характеризувати як можливість визначитись із певним варіантом поведінки, обрати його та реалізувати.

Також зазначається, що у юридичній науці, зокрема і в галузевій, проблематика волі суб'єктів правовідносин, зокрема трудових, є відправною, векторною, – бо наукові напрацювання, які розкривають що представляє собою воля в праві, наскільки суб'єкти правовідносин мають простір у вирішенні певних питань, пов'язаних із виникненням, зміною та припиненням трудових відносин розтлумачують зміст галузевих правових інститутів, показуючи наскільки сторони правовідносин можуть змінювати умови взаємодії щодо того чи іншого інституту, визначають що має бути незмінним угодою сторін. І ці межі дозволеного вибору поведінки і характеризують свободу волі сторін трудового договору – категорію, яка наче скринька містить безцінний скарб для задоволення сторонами трудового договору своїх інтересів.

Ключові слова: воля, свобода волі сторін трудового договору, працівник, роботодавець, трудові відносини, праця, трудові права, трудовий договір, сторони трудового договору, право на працю.

The purpose of this article is to characterize will and freedom of will as starting categories in determining the legal capabilities of the parties to an employment contract. Attention is focused on the fact that, being a regulator of social relations, the law contains a volitional element, which precisely determines the imperative force of the legal norm as a model of behavior. The author notes that, taking into account the expansion of the contractual sphere of regulation of labor relations and the limitations of centralized regulation, the study of issues of will and freedom of will of the parties to an employment contract are relevant for the modern science of labor law. The author states that in the modern conditions of the development of the state and law there is a combination of them, where the law generated by the people or its representatives actually acts as an instrument of the state to regulate social relations. It is noted that since the right is based on axiology and has a volitional principle, it is obvious that the value aspect should be a component in the characterization of the will

The article examines existing points of view on the definition of will and freedom of will in science and concludes that the will of the parties to an employment contract should be characterized as a force that generates the opinion of the subject of the employment contract, shapes his interest and aspiration aimed at achieving a certain result; and the freedom of will of the parties to the employment contract should be characterized as an opportunity to decide on a certain variant of behavior, choose it and implement it.

It is also noted that in legal science, in particular in the field, the issue of the will of the subjects of legal relations, in particular labor relations, is a starting point, a vector, because scientific developments that reveal what is the will in law, to what extent the subjects of legal relations have space to solve certain issues related to the emergence, change and termination of labor relations, explain the content of industry legal institutions, show how the parties to legal relations can change the terms of interaction with respect to one or another institution, determine what should be an unchanging agreement of the parties. And these limits of the permissible choice of behavior characterize the free will of the parties to the employment contract – a category that, like a box, contains a priceless treasure for the parties to the employment contract to satisfy their interests.

Key words: will, freedom of will of parties to an employment contract, employee, employer, labor relations, work, labor rights, labor contract, parties to a labor contract, right to work.

Постановка проблеми. «Питання правової сфери і сфери свободи завжди є складними і завжди є актуальними» [1, с. 264]. Будучи регулятором суспільних відносин, право містить в собі вольовий елемент, який, як раз і обумовлює імперативну силу норми права як взірця поведінки. Регламентуючи трудові відносини, норми права визначають кордони поведінки сторін трудового договору, в межах яких сторони мають дотримуватись певної моделі поведінки або ж можуть обирати один із можливих варіантів свого поводження. Враховуючи розширення договірної сфери регулювання трудових відносин та, відповідно, обмеження централізованого регулювання, звичайно, дослідження питань волі і свободи волі сторін трудового договору є актуальними для сучасної науки трудового права.

Аналіз останніх досліджень. Питання волі і свободи волі у трудовому праві, не зважаючи на одвічну актуальність даної проблематики, неможна назвати такими, що

широко розглядаються. Наукові дослідження у даній сфері пов'язані у сучасній трудо-правовій науці лише з ім'ям О.О. Коваленко [2; 3; 4]. Вольова проблематика розглядається в інших, не галузево-правових наукових площинах, а у соціальній філософії Н.М. Ковтун [5], філософії права В.О. Савченком [6], М.І. Ярунівим [7; 8].

Однак, безумовно, цього недостатньо і питання волі свободи волі сторін трудового договору заслуговують на більшу увагу в науці, особливо, в умовах обговорення прийняття Трудового кодексу України, який має замінити чинний Кодекс законів про працю України (далі КЗпП України).

Мета статті (постановка завдання). Метою даної статті є характеристика волі і свободи волі як відправних категорій у визначенні правових можливостей сторін трудового договору.

Виклад основного матеріалу. Воля і свобода волі сторін трудового договору належать до стрижневих категорій

трудового права, оскільки трудовий договір – є переважною формою реалізації основного соціально-економічного права людини – права на працю. Відповідно і трудові відносини, будучи наслідком реалізації саме права на працю, також складають ліву частку предмету галузі трудового права. А отже питання волі і свободи волі їх сторін, що одночасно є і сторонами трудового договору як юридичного факту виникнення трудових правовідносин, грають першу скрипку у оркестрі трудо-правового регулювання.

Важливо відмітити, що воля, за визначенням сучасної фундаментальної юридичної науки, є універсальним науковим поняттям [3, с. 516]. Також науковці пояснюють, що право має вольове начало, а разом із тим воля є змістом права [5, с. 56].

Тобто мова йде про те, що навіть, якщо наукові дослідження безпосередньо і не вказують волю та свободу волі предметом безпосередньої уваги, все одно розгляд правових питань без характеристики вольових проблем є неможливим. Регулювання відносин є втіленням впливу волі тих, хто наділений владою, а отже тих, хто має право формувати загальнообов'язкові правила поведінки. Тому аксіомою права є тісний зв'язок права із владою, із державою.

Історія вчень про державу і право дійшла висновків, що юриспруденція – це система (логічно побудована цілісна сукупність) «знань про право і державу в їх єдності, нерозривному зв'язку і взаємовпливі» [9]. Тобто право і держава поєднані, підтримують одне одного. І держава напрацьовує норми права, які потім транслює, користуючись своєю владою. Кожна епоха розвитку людства мала свої правила транслювання волі і суб'єкти її були різні, що описується у спеціалізованій літературі [3]. Однак незмінним залишалося те, що саме той, кому належить влада і мав компетенцію для творення норм права.

Однією з найвідоміших таких ретрансляцій була позиція класиків марксизму-ленінізму, що довгий етап превалювала на теренах нашої країни, яка перебувала у межах Радянського Союзу. Дослідники вчення про державу і права відмічають: «за марксистським вченням право теж має класовий характер. Звертаючись до буржуазії, автори «Маніфесту» писали: «Ваше право є лише возведена в закон воля вашого класу, воля, зміст якої визначається матеріальними умовами життя вашого класу». Вони стверджували: право було, є і залишиться насамперед зброєю в руках економічно і політично пануючого класу. Держава і право в марксистському вченні – надбудовні явища, дві сторони одного й того ж феномена: політичної влади» [3, с. 166].

Власне, як зазначають Г.Г. Демиденко, О.В. Петришин, «право, за Леніним, – політика панівних класів. Не є винятком і право в демократичній державі. «Жодне демократичне право не є “фетіш”», у жодному з них не можна забувати, наприклад, класового змісту». Як діюче право воно втілюється в законах держави. Що таке закон? У визначеннях Леніна – «вираз волі панівних класів», «формулювання, реєстрація відносин сили», «закон є міра політична, є політика». Без примусу держави право не діє. «Право є ніщо без апарату, здатного примушувати до дотримання норм права». Таким чином, за Леніним, право – засіб, знаряддя диктатури пролетаріату, необхідні для побудови соціалізму й комунізму, а зовсім не служіння громадянському суспільству, захисту прав і свобод людини» [3, с. 212–213].

Дослідниця волі як соціальної активності Н.М. Ковтун приходить до висновку, що «у процесі розвитку людства відбувається розширення поля суб'єктності суспільного воління. Так, у традиційному суспільстві носіями суспільного воління були представники політичної еліти або очільники релігійних інституцій. Соціальна база суспільного волевиявлення значно розширилася в епоху становлення капіталізму і парламентаризму, коли до вироблення

суспільної волі були залучені представники третього стану, а в перспективі й усі громадяни держави, які мають виборче право. Важливу роль у процесі розширення суб'єктності суспільного воління відіграє й становлення класової волі, яка стала важливим етапом переходу від стихійної вольової активності до свідомого раціонально вмотивованого суспільного волевиявлення. Одним із етапів розширення суб'єктності суспільного волевиявлення є й формування волі нації, спрямованої на задоволення її потреби в безпеці та праві на вільний розвиток національної культури» [5, с. 371].

І дійсно, аналізуючи сучасний норативно-правовий акт – Конституцію України, вбачається, що на противагу минулих класових думок демократичне суспільство визначило джерелом права не якусь політичну еліту, а народ в цілому. За Конституцією України наша держава є республікою, в якій «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [10, ст. 5]. Отже, всі суб'єкти, що складають народ, є рівними, мають рівні права і можливості.

Однак, бачимо, що і в сучасних умовах існує поєднання держави і права, де право, яке генерується народом або його представниками, фактично виступає інструментом держави по впорядкуванню суспільних відносин.

Таким чином той зв'язок, викристалізований віками між державою, владою в ній та її реалізацією через право настільки укріпився віками, що став даністю.

Чим же є свобода волі сторін трудового договору: працівника і роботодавця, яка бере участь у виникненні, зміні та припиненні трудових відносин? Відповідь на це питання слід шукати у розумінні волі, яка є феноменальною категорією, та її свободи, розтлумачити які намагаються різні науки, а не тільки юриспруденція. «Природа свободи волі завжди привертала увагу науковців. Вона досліджувалась філософією, теологією, психологією та правом, але досі залишається на межі трансцендентності та іманентності. Свобода волі вже стала міждисциплінарним поняттям, складним, еклетичним поєднанням різних поглядів» [6, с. 4].

Варто наголосити на цікавій думці О.О. Коваленко, що юридичне тлумачення губить важливу складову, що характеризує волю – «ціннісний аспект, яка відображує позитивну значущість цієї категорії як окремо для особистості, так і для суспільства в цілому», а «у своєму прагненні максимально чітко визначити поняття волі формальна визначеність, видається, позбавляє поняття волі феноменальності і значно спрощує уявлення про багатогранність та складність її змісту» [2, с. 22], [4, с. 24].

Прихильність ця точка зору викликає тому, що юридична наука і практика завжди вимагають формалізму з максимальним визначенням категорій. Однак, із категорією волі таке правило не працює: тут чітка визначеність не наповнює змістом, а, швидше за все, обкрадає її. Втрачається її головна характеристика, що і робить цю категорію феноменальною цінністю. А оскільки право ґрунтується на аксіології і має вольове начало, то очевидно, ціннісний аспект має бути компонентом при характеристиці волі. Якщо ціннісний аспект відсутній, то губиться цінність права, зводиться лише до механіки впорядкування відносин.

Із критикою юридичної спрямованості визначення волі погоджуються і філософи [5, с. 93–94]. Однак, Н.М. Ковтун зазначає, що такий акцент на «позитивній ціннісній складовій волі має досить суперечливий характер, адже практичне виявлення вольових зусиль у соціальній дійсності може мати як деструктивний, так і конструктивний вплив на соціальний розвиток» [5, с. 94]. Дана позиція, видається, не є беззаперечною – бо її висловлення не містить пояснень щодо деструктивності чи конструктивності

на конкретних прикладах. Тому ціннісний аспект волі видається більш переконливим.

Щодо визначення поняття «воля» у Н.М. Ковтун, то вона зазначає, що, дана категорія у її «дослідженні визначається як інтегральна, активно-діяльнісна якість індивіда або соціальної спільноти, спрямована на трансформацію об'єктивної або суб'єктивної сфери дійсності. При цьому воно використовується у двох основних значеннях: волі як свободи (свободи волі) і волі як активності. Свобода волі постає як здатність людини до самовизначення власних дій, до самотворчості і вказує на її спроможність протистояти соціальній та природній необхідності на основі. У свою чергу, воля як активність розглядається нами як іманентна націленість і здатність мобілізувати власні сили на перетворення у соціальній і природній сферах буттєвості людини» [5, с. 106].

Дане визначення поняття відображує в цілому ознаки, що притаманні цій категорії. Але це визначення використовує у словосполученні «свобода волі» як головне слово свободу та означувальне слово, що вказує чому ця свобода належить, а саме – свободі. Н.М. Ковтун зазначила, що свобода волі це одне із проявів поняття «воля» чи то одне із його значень, у зв'язку з цим виникає питання: а як же тоді із цим погоджується назва параграфа дисертації на с. 163, в якій це обгрунтовується, а саме: «Свобода волі як умова соціальної активності суб'єктів суспільних перетворень» [5, с. 2, с. 163]? Як тоді це слід розуміти, виходячи із концепції дослідниці, за якою, перше значення волі – «свобода волі», а друге – «соціальна активність» [9, с. 106]: «воля як умова волі суб'єктів суспільних перетворень»? Тому, видається, у даній концепції є суперечності, а отже погодитися із її прийнятністю на цьому етапі важко.

Сучасна правова наука надає розуміння волі як рушійної сили «прагнення, бажання якогось результату, яка дозволяє сформулювати це бажання, напрям його реалізації, визначити кінцеву мету та зумовити відповідну свідому дію на досягнення результату» [2, с. 23], [3, с. 117]. Тобто воля – це певна сила, яка просуває суб'єкта до якоїсь мети. Це те, що нас рухає, впливає на наші результати. А свобода – є проявом цієї волі – можливістю прийняття рішення суб'єктом щодо своїх діянь.

О.О. Коваленко встановлює таке співвідношення цих понять: «воля – це рушійна сила прагнення, бажання. Свобода волі – це можливість прояву волі, а отже можливість втілення, реалізації бажання. Відповідно, у правовій реальності свобода волі означає правові можливості того чи іншого суб'єкта щодо реалізації певних прав» [3, с. 118], [4, с. 50].

Таким чином, та сила, що генерує думку суб'єкта трудового договору, формує його зацікавленість та прагнення, спрямоване на досягнення певного результату характеризує волю цього суб'єкта. А от можливість визначитись із певним варіантом поведінки, обрання його та реалізація – буде свободою волі цього суб'єкта.

Висновки. Отже, на підставі дослідження, проведеного у даній статті можна зробити наступні висновки:

1) в сучасних умовах розвитку держави і права існує їх поєднання, де право, яке генерується народом або його представниками, фактично виступає інструментом держави по впорядкуванню суспільних відносин;

2) не зважаючи на те, що юридична наука і практика вимагають формалізму з максимальним визначенням категорій, з категорією волі таке правило не працює, бо втрачається її головна характеристика, що і робить цю категорію феноменальною цінністю. А оскільки право ґрунтується на аксіології і має волюве начало, то очевидно, ціннісний аспект має бути компонентом при характеристиці волі. Якщо ціннісний аспект відсутній, то губиться цінність права, зводиться лише до механіки впорядкування відносин;

3) волю сторін трудового договору слід характеризувати як силу, що генерує думку суб'єкта трудового договору, формує його зацікавленість та прагнення, спрямоване на досягнення певного результату;

4) свободу волі сторін трудового договору слід характеризувати як можливість визначитись із певним варіантом поведінки, обрати його та реалізувати;

5) у юридичній науці, зокрема і в галузевій, проблематика волі суб'єктів правовідносин, зокрема трудових, є відправною, векторною, – бо наукові напрацювання, які розкривають що представляє собою воля в праві, наскільки суб'єкти правовідносин мають простір у вирішенні певних питань, пов'язаних із виникненням, зміною та припиненням трудових відносин розтлумачують зміст галузевих правових інститутів, показуючи наскільки сторони правовідносин можуть змінювати умови взаємодії щодо того чи іншого інституту, визначають що має бути незмінним угодою сторін. І ці межі дозволеного вибору поведінки і характеризують свободу волі сторін трудового договору – категорію, яка наче скринька містить безцінний скарб для задоволення сторонами трудового договору своїх інтересів.

Проблематика волі та свободи волі сторін трудового договору є достатньо широкою та має ще багато невирішених питань, що визначає перспективи подальших розвідок у цьому напрямі, зокрема при тлумачення прояву свободу волі сторін трудового договору при його зміні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Павлова Т.С. Сфера права як сфера свободи у філософії Гегеля. Гілея. Філософські науки. № 39. С. 264–269. https://www.researchgate.net/publication/321485331_Sfera_prava_ak_sfera_svobodi_u_filosofii_Gegela.
2. Коваленко О.О. Воля як філософсько-правова категорія. Збірник наукових праць Харківського національного університету ім. Г.С. Сковороди «Право». Х., 2013. Вип. 20. С.19–23.
3. Коваленко О.О. Правові проблеми свободи волі сторін при укладанні, зміні та припиненні трудового договору дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2015. 447 с.
4. Коваленко О.О. Свобода волі працівника і роботодавця та її вплив на укладання, зміну та припинення трудового договору: монографія. Харків: ХНАДУ, 2015. 348 с.
5. Ковтун Н.М. Воля як основа соціальної активності: соціально-філософський аналіз. дис. ... д-ра юрид. наук: 09.00.03. Житомир, Житомирський державний університет імені Івана Франка. 2015. 418 с. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/40318/Kovtun_dis.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
6. Савченко В.О. Правова природа свободи волі: основоположні ідеї та дефініція. Journal «ScienceRise: Juridical Science». 2023. № 3(25). С. 4–10. URL: <file:///D:/user/Downloads/286533-Article%20Text-663356-1-10-20230913.pdf>.
7. Ярунів М.І. «Свобода волі» як прояв езистенції людини в правовій реальності. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 2(11), 2016. С. 12–16. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v2_2016/5.pdf.
8. Ярунів М.І. Аксіологічно-нормативна парадигма свободи волі людини. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12. Львів, Львівський державний університет внутрішніх справ. 2018. 191 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/463/1/D0%AF%D1%80%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%B2%20dus.pdf>.
9. Історія вчень про державу і право: підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. 256 с.
10. Конституція України. *Верховна Рада України*: Конституція; Закон від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.